

Marcin Wójcik

Wybrane koncepcje wsi we współczesnych badaniach geografii społecznej

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica nr 10,
21-33

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Marcin Wójcik

WYBRANE KONCEPCJE WSI WE WSPÓŁCZESNYCH BADANIACH GEOGRAFII SPOŁECZNEJ

W artykule przedstawiono wybrane koncepcje badawcze wsi we współczesnych ujęciach geografii społecznej. Celem artykułu jest zarysowanie koncepcji badawczych wsi (perspektywa społeczno-osadnicza) jako pewnej alternatywy dla dominującej w polskiej geografii analizy struktury przestrzennej obszarów wiejskich. W pierwszej części opracowania wskazano przyczyny słabego rozwoju badań wsi w Polsce, zwłaszcza w ujęciu społecznym. Zasadniczą treść artykułu wypełnia prezentacja trzech koncepcji badawczych w społecznej geografii wsi (wsi jako społeczności zurbanizowanej, „social representations” i „other rural”). Omawiając je wskazano źródła inspiracji, pojęcia i problemy, wokół których koncentrują się zainteresowania badaczy w kręgu anglosaskim.

Słowa kluczowe: *geografia wsi, geografia społeczna, koncepcje badawcze*

1. Wprowadzenie

Współczesne badania wsi i miast coraz częściej wychodzą poza klasyczne koncepcje zakładające dychotomię podziału społeczności na miejskie i wiejskie. Wzrost różnorodności społecznej, mobilności przestrzennej, a przede wszystkim stylów życia zmusza do weryfikacji dotychczasowych sposobów myślenia o wsi jako środowisku społecznym w tradycyjnym ujęciu, definiowanym przez pryzmat rolnictwa, familijności, społecznego konserwatyizmu oraz społeczno-ekonomicznej homogeniczności (Hallfrees, 2004). Refleksja dotycząca przemian społeczności lokalnych jest tym bardziej potrzebna, jeśli pod uwagę weźmie się przyspieszenie procesów transformacji wsi w Polsce w ostatnich latach, zarówno pod wpływem czynników związanych ze zmianami ustroju polityczno-gospodarczego, czy kulturowymi, jak i szeregu innych, których źródło znajduje się na zewnątrz państwa (polityka Unii Europejskiej), lub którym trudno przypisać konkretną przestrzenną lokalizację (globalizacja).

Wieś, jako społeczny konstrukt, jest opisywana często z perspektywy miasta, co przekłada się na bezrefleksyjne dopasowywanie jej do teorii i koncepcji

naukowych zakładających pewien uniwersalizm wynikający z fizycznej lub/ideologicznej przewagi środowisk miejskich lub systemową nadrzędność (konceptje urbanizacji, metropolizacji). Przewaga badań miejskich i ich zaawansowania teoretycznego w każdej nauce (geografia człowieka, socjologia, antropologia kultury) jest tak olbrzymia, że wprowadzanie i promowanie nowych ujęć wymaga wiele wysiłku w pokonaniu barier związanych w pierwszej kolejności z udowodnieniem potrzeby prowadzenia takich studiów. Niejednokrotnie wyrażane są opinie, że konceptje wsi, społeczności wiejskich są „nie na czasie”, nie warto zajmować się czymś co w gospodarce ma marginalne znaczenie, a problemy te można opisać „przy okazji” badań obszarów metropolitalnych. Istnieje również pewna konceptyjna zależność badaczy zajmujących się problematyką wiejską od tych, którzy prowadzą swe studia w miastach, która polega głównie na tym, że geograf czy socjolog wsi nie może pominąć teorii i metodologii miasta (bo ta decyduje o głównych prądach myślowych w nauce), natomiast sytuacja odwrotna występuje powszechnie. Istnieje wiele przyczyn marginalnego znaczenia społecznych studiów środowisk wiejskich w polskiej geografii. Do najważniejszych można zaliczyć:

- przewagę liczebną geografów zajmujących się miastami;
- atrakcyjność miast jako środowisk społecznych o większej różnorodności i czytelności zachodzących zmian oraz coraz większa koncentracja zasobów w miastach, zwłaszcza w dużych (metropolizacja); bliskość ośrodków decyzyjnych (władza); lepsza dostępność komunikacyjna miast;
- ograniczanie roli rolnictwa w gospodarce, a tym samym jego wpływu na kondycję gospodarczą;
- dezintegracja pola badawczego geografii wsi i jego podział pomiędzy wyspecjalizowane dyscypliny badawcze (geografia rolnictwa, geografia usług, geografia osadnictwa, itd.);
- przewaga ujęcia scjentyistycznego i koncentracja badań na analizie przestrzennej, co w studiach wiejskich przełożyło się na „obszarowe” podejście do wsi (typologia, regionalizacja rolnicza, demograficzna i osadnicza); dominacja studiów (zwłaszcza rolniczych) nad strukturą przestrzenną obszarów wiejskich nad badaniami wsi jako miejsc działalności gospodarczej i życia społecznego (perspektywa społeczno-gospodarczych przemian osadnictwa wiejskiego);
- celowe pomijanie wsi (zniechęcanie do badań) w okresie socjalistycznym jako środowisk zacofanych, nienadających się za modernizacją, co było m.in. efektem znacznego oporu społeczności wiejskich wobec systemu;
- stereotyp wsi jako miejsc nieciekawych, społecznie i gospodarczo zdegradowanych („wiocha”), zamieszkiwanych przez klasę społeczną o niskich aspiracjach i pozostającą na marginesie przemian kultury masowej („wieśniak”);
- brak chętnych do prowadzenia takich badań, zwłaszcza, że większość studentów oraz pracowników uczelni i instytutów badawczych pochodzi z miast;
- trudności wynikające z pracy terenowej (np. czasochłonność i nieufność

mieszkańców wsi wobec obcych).

Wymienione wyżej, jak i inne uwarunkowania o mniejszym znaczeniu, niewielkiego zainteresowania społecznościami wiejskimi w geografii człowieka, przewyżczone są z trudem, choć można wskazać obecnie symptomy świadczące o zwróceniu większej uwagi na tę problematykę. Badania te jednak łączą się przede wszystkim ze zjawiskami zachodzącymi w miastach (nowych społecznych potrzeb i zmian w stylu życia) i często opisywanymi z tej perspektywy jako pewne przestrzenne przeniesienie problemu badawczego. Dotyczą one głównie wsi, które weszły w fazę postprodukcyjną, zwłaszcza w otoczeniu miast oraz w atrakcyjnych krajobrazowo terenach. Tematyka tych prac dotyczy przede wszystkim:

- migracji na obszary wiejskie ludności z miast i konsekwencji tego zjawiska, zwłaszcza przestrzennych dla wsi w obrębie aglomeracji (suburbanizacja),
- roli turystyki i rekreacji jako formy zagospodarowania i czynnika przemian przestrzeni wiejskiej.

Studia nad społecznościami lokalnymi wymagają innej perspektywy, wynikającej przede wszystkim z przyjęcia odpowiednich założeń teoretyczno-metodologicznych, w których uwaga koncentrowana jest na człowieku (społeczeństwie), a co za tym idzie przyjęciem sposobu widzenia problemu i odpowiednich metod pozyskiwania, przetwarzania i prezentacji gromadzonej wiedzy. Kluczową pozycję zajmuje tu geografia społeczna, która interpretuje rzeczywistość zwracając uwagę na ludzkie potrzeby, zachowania oraz wartości (Lisowski, 1990). Szybki rozwój geografii społecznej od początku lat 70. XX w. w krajach Europy zachodniej i Stanach Zjednoczonych i związany z nim postęp teoretyczno-metodologiczny jest jednym z najważniejszych cech współczesnej geografii człowieka (Dear, Flusty, 2002; Atkinson, Jackson, Sibley, Washbourne, 2005). Od początku lat 90. XX w. również w polskiej geografii powstały prace, w których prezentowane idee mają wymiar uniwersalny, tzn. prezentują ogólne podstawy metodologiczne badań społecznych oraz tworzą często koncepcyjny kontrpunkt dla orientacji scentystycznej (Jędrzejczyk, 2001; Rembowska, 2002; Lisowski, 2003; Kaczmarek, 2005). W wielu współczesnych pracach z tego zakresu autorzy próbują także łączyć tradycyjne dla geografii ujęcia przestrzenne z teorią nauk społecznych, jak miało to miejsce w przypadku koncepcji systemu lokalnego (Maik, 1993), koncepcji społeczności lokalnych (Maik, Stachowski, 1995) lub dokonują reinterpretacji takich pojęć jak miejsce i lokalność (Suliborski, 2001; Rembowska, 2002; Jędrzejczyk, 2006). Areną rozważań jest przede wszystkim miasto oraz ludzie w nim żyjący i je tworzący, choć zależnie od koncepcji jest ono różnie opisywane i interpretowane (np. Sagan, 2000; Suliborski, 2001; Jędrzejczyk, 2004, Kaczmarek, 2005).

W socjologii wsi teoretyczno-metodologiczną pustką w badaniach społeczności wiejskich wypełniły np. prace P. Starosty (1995), K. Gorla-

cha (2004) i I. Bukraby-Rylskiej (2008). W literaturze geograficznej brakuje natomiast opracowań, które koncentrują się nad pojęciem „wiejskości” jako pewnej formy społecznego zakorzenienia w środowisku wsi, zwłaszcza w czasach, w których następuje erozja tradycyjnych dla tego środowiska wartości i innych przemian kulturowych będących konsekwencją oddziaływania wzorców kultury masowej w specyficznych dla współczesnego świata warunkach globalizacji. Nowe czynniki rozwoju wsi, o wiele bardziej złożone w kierunkach i zakresie oddziaływania i ich społeczne oraz przestrzenne konsekwencje zmuszają do zadania podstawowych pytań o kondycję lokalnych społeczności, podstawy ich współczesnej społeczno-kulturowej i terytorialnej tożsamości. Geograficzne badania powinny próbować dawać odpowiedź na pytanie ‘czym jest dzisiaj wieś dla jej mieszkańców i jakie są podstawy jej społeczno-terytorialnej odrębności?’, ‘co oznacza współcześnie zamieszkiwanie na wsi i czym jest w niej społeczne sąsiedztwo?’, ‘jakie są podstawy tożsamości lokalnej i wokół jakich wartości jest ona budowana?’. Te pytania oraz inne kierujące zainteresowanie na przemiany społecznych środowisk wsi powinny wychodzić z koncepcji teoretyczno-metodologicznych, które podobnie jak w geografii miast, wynikają z dyskusji nad pewnym wyobrażeniem wsi jako środowiska życia człowieka. We współczesnej literaturze, zwłaszcza w brytyjskiej i amerykańskiej, debata dotycząca podstaw teoretycznych społecznych badań wsi ma już stosunkowo długą historię (od początku lat 80. XX w.) i obfituje w liczne podejścia i ich empiryczne weryfikacje. Celem opracowania nie jest ich wyczerpująca charakterystyka, ale przedstawienie kilku kluczowych koncepcji, które są do dnia dzisiejszego podstawą prowadzonych tam badań. Opisane podejścia badawcze należy traktować jako pewien sygnał (możliwość) innego podejścia do studiów przemian wsi niż dotychczasowe stosunkowo „sztywne” ujęcie struktury przestrzennej obszarów wiejskich.

2. Koncepcja wsi jako społeczności zurbanizowanej

Urbanizacja wsi (obszarów wiejskich) jest problemem badawczym o stosunkowo długiej tradycji i licznych opracowaniach teoretycznych i empirycznych. Urbanizację w Polsce początkowo rozpatrywano w ścisłym związku z procesem industrializacji (Golański, 1966; Rakowski, 1980). Szczególną uwagę zwrócono na obszary rozwijające się pod bezpośrednim wpływem wielkich skupisk miejskich, stąd też urbanizację wsi łączono ze zjawiskiem kształtowania się stref podmiejskich dużych miast. W większości geograficznych prac z tego zakresu nie ma jednak refleksji nad podstawami teoretycznymi, a tym bardziej filozoficznymi urbanizacji wsi jako pewnej społecznej idei postępu. W studiach urbanizacyjnych wieś najczęściej

przedstawiana jest jako obszar, który podlega pewnym strukturalnym zmianom na wzór miejski (demograficznym, zawodowym, przestrzennym). Bardzo rzadko dostrzega się, że ideologiczny wymiar, w którym geograficzny opis służył przedstawianiu wsi jako środowisk zacofanych, nienadających się za społeczną zmianą w społeczeństwie masowym. Kontrapunktem dla wsi było miasto – wzór rozwoju, który należało bezrefleksyjnie naśladować. Bardzo rzadko geograficzne spojrzenie na urbanizację wsi zwracało uwagę na takie aspekty jak zmiany w układach lokalnych i przemiany formy stosunków społecznych, degradację kultury ludowej czy zróżnicowanie stylów życia. Choć aspekt społeczny był jednym z podawanych przejawów urbanizacji wsi, to poświęcano mu najmniej miejsca, a jego opis sprowadzany był do analizy statystycznej na podstawie wskaźników struktury społeczno-zawodowej, warunków mieszkaniowych itp.

Dyskurs w literaturze geograficznej krajów, które w okresie powojennym przechodziły kolejną rewolucję społeczno-gospodarczą i kulturową (postindustrialny etap rozwoju) wychodził przede wszystkim od wątku społecznego, a uwagę koncentrowano na zmianach w wiejskich społecznościach lokalnych, których warunki i styl życia ewoluowały pod wpływem kultury masowej oraz wzrostu społecznej i gospodarczej otwartości (M i t c h e l l, 1951). W warstwie teoretycznej koncepcja społeczności zurbanizowanej powstawała na drodze konstruktywnej krytyki koncepcji dychotomii miasto–wieś, wokół której obracały się rozważania klasyków nauk społecznych (F. Tönnis, M. Weber, R. Redfield). Na postawie badań społeczności lokalnych wykazywano, że istnieje ogromne zróżnicowanie stylów życia i społecznych zachowań i nie można ich łączyć z miejscem jako pewną formą, w której egzystują (miasto, wieś). Drugą ważną kwestią było stwierdzenie, że pomiędzy społecznościami można wykazać więcej podobieństw niż różnic, a właśnie na różnicach oparty był dychotomiczny model miasta i wsi (G a n s, 1962; P a h l, 1966).

Koncepcja społeczności zurbanizowanej zakładała, że społeczności lokalne ewoluują od układów zamkniętych w kierunku układów społecznie otwartych, a czynnikiem odpowiedzialnym za tę zmianę jest dyfuzja miejskiego stylu życia. Jego rozprzestrzenianie było związane bądź z uzyskiwaniem liczebnej przewagi przez ludność migrującą z miast do wsi (przede wszystkim na obszarach wokół dużych środków), bądź oddziaływaniem wzorców kultury masowej za pośrednictwem mass-mediów i innych nowych form komunikacji społecznej (P a h l, 1965; L e w i s, M a u n d, 1976). W obliczu zmniejszającego się przyrostu naturalnego, to właśnie w ruchach migracyjnych upatrywano powodów zmienności zachowań społecznych. Migracje ludności powiązane z cyklem życia odpowiednich grup społecznych wskazywane były jako odpowiedzialne za erozję tradycyjnej kultury wiejskiej i włączenie społeczności wiejskich w obręb kultury masowej (L e w i s, M a u n d, 1976). Geograficzne badania z lat 60. i 70. XX w. starały się potwierdzić tezę, że urbanizacja społeczna różnicuje się przestrzennie i zależy od odległości do najbliższego miasta oraz jego wielkości

(Lewis, Maund, 1976), a z przestrzenną zmiennością tego zjawiska związany jest wzrost funkcjonalnej różnorodności. Wyniki tych badań wskazywały, że społeczności lokalne stanowią pewnego rodzaju kontinuum wiejsko-miejskie, choć studia te nie trzymały się rygorystycznych zasad pomiaru i wskazywały na różnorodność społeczno-gospodarczą miejsc, zachowań społecznych i systemu wartości.

Społeczności zurbanizowane charakteryzowały się pewnymi uniwersalnymi zachowaniami przestrzennymi, do których przede wszystkim zaliczano ścisły związek z miastami wokół których powstają (codzienne migracje wahadłowe do i od miejsc pracy, nauki, usług). Uwagę zwracano również na dużą mobilność przestrzenną wynikającą z posiadania samochodów, szczególne traktowanie wiejsko zamieszkania jako ważnego elementu pewnej identyfikacji terytorialnej oraz przywiązanie wagi do ekologicznych (przyrodniczych) i funkcjonalnych (dostępności komunikacyjnej) wartości czerpanych ze środowiska zamieszkania (Connell, 1974; Pacione, 1980).

Podsumowując można zauważyć, że koncepcja społeczności zurbanizowanej kładła przede wszystkim nacisk na stopień upodobnienia struktury społecznej danej grupy ludzi do struktury społecznej miasta oraz zwracała uwagę na przestrzenną lokalizację społeczności. Fizyczna odległość była podawana za zasadniczą determinantę zmienności środowisk społecznych wsi. Idea społeczności zurbanizowanej wskazuje również na pewne uwarunkowania społeczne (potrzeby społeczne) i ekonomiczne (zmiany na rynku pracy), które decydują o wytwarzaniu się grupy społecznej na obrzeżach miast („edge”, „urban fringe”, „suburbs”, „metropolitan village”) odpowiednio wysoko sytuowanej pod względem majątkowym („middle class”) o charakterystycznym stylu życia skoncentrowanym na konsumpcji, ale także pewnej harmonii życia i familijności („new ethos of village life”).

Nowe podejścia badawcze, zwłaszcza późniejszy „kulturowy zwrot” w badaniach społeczności wiejskich, krytycznie oceniają przywiązanie badaczy do determinującej roli przestrzeni. Należy jednak zaznaczyć, że m.in. te studia zwróciły uwagę planistów przestrzennych na aspekt społeczny zmian wokół wielkich miast (Clouke, 1983).

Koncepcja społeczności zurbanizowanej wyrastała z powszechnie przyjmowanej w latach 60. XX w. w geografii orientacji funkcjonalistycznej, która zwracała uwagę na zmiany w strukturze społeczności lokalnej i społeczno-przestrzenne relacje pomiędzy grupami ludzi. Badania często prowadziły do przedstawienia typologii społeczności wiejskich i rozróżnienia środowisk zurbanizowanych podlegających urbanizacji, bądź które wcześniej czy później wkroczą na tę drogę zmian (Jones, 1973). Analiza takich układów społecznych wskazywała na uniwersalne prawidłowości w przemianach środowiska wsi oraz pewną nieuchronność tych procesów. Pojęcie wiejskości interpretowane było jako rodzaj społecznej satysfakcji, która opierała się przede wszystkim na zaspokajaniu potrzeb, których nie dawało miasto (przyroda,

przestrzeń, bezpieczeństwo) przy stałym kontakcie z jego centrum jako miejscem pracy (D o b r i n e r, 1963).

3. Koncepcja wsi w ujęciu “social representations”

Początek lat 80. XX w. w naukach społecznych był okresem rozwoju wielu koncepcji badawczych, które kontestowały nie tylko przemiany społeczno-gospodarcze współczesnego świata, ale także utrwalone modele badań naukowych. Przyczyny pojawienia się nowych prądów w naukach społecznych były złożone i wiązały się z zakwestionowaniem założeń idei postępu. Programy badawcze, które przyjmowały bezkrytycznie jej zasady idei musiały je weryfikować wobec „...rozbieżności, ambiwalencji i niewspółmierności jej wymiarów” (S z t o m p k a, 2005). Wkroczenie kapitalizmu w etap globalny (zmiany w procesach produkcji i rynkach pracy), wzrost społecznych dysproporcji w różnych skalach przestrzennych i ludzkiej mobilności, rozwój komunikacji oraz pojawienie się nowych grup społecznych i nieznaney do tej pory różnorodności stylów życia dało nauce zupełnie inną perspektywę badawczą, ale i zmusiło do poszukiwania nowych podejść i metod badań.

W krajach wysoko rozwiniętych inaczej zaczęto patrzeć na przestrzeń wsi, której rosnąca różnorodność społeczna i funkcjonalna stała się interesującym tematem naukowych debat (P a c i o n e, 1984). Geografia wsi przestała być pomijana jako subdyscyplina niszowa, a jej ranga rosła wraz z ogólnospołecznym zainteresowaniem przestrzenią wiejską i jej rolą w realizacji nowych społecznych potrzeb. Również próby opisanie zmian obserwowanych na wsi w latach 70. XX w. na podstawie cech mierzalnych i konstruowanie wskaźników „wiejskości” („index of rurality”) nie dawały odpowiedzi na zasadnicze pytania dotyczące istoty zachodzących procesów (C l o k e, 1977).

Postproduktywizm wsi zaczął przejawiać się we wzroście jej rangi jako środowiska stałego lub czasowego zamieszkania, wypoczynku i rekreacji, a także pracy w sektorze pozarolniczym. Różnorodność ta zaczęła generować konflikty społeczne i przestrzenne, a przede wszystkim rodzic pytania o kulturową tożsamość i podstawy identyfikacji mieszkańców wsi. Wydaje się, że badania naukowe zatoczyły pewien krąg, choć oczywiście w innych realiach społecznych i gospodarczych i na powrót zaczęto się zastanawiać co odróżnia wieś od miasta, choć współczesność (postmodernistyczna) nie daje łatwej i jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie.

Nowe koncepcje badawcze w geografii wsi wiązały się z obserwacją zainteresowania przestrzenią wiejską przez różne grupy społeczne, co prowadziło w latach 80. i 90. XX w. do wzrostu liczby mieszkańców wsi. Zasadniczym problemem studiów geograficznych stało się poznanie motywów

tych zachowań przestrzennych i wskazanie konsekwencji wzrastającej różnorodności wsi. Zjawisko to w literaturze opisywane jest jako kontrurbanizacja („counterurbanisation”) czyli pewien proces dekoncentracji w państwie lub regionie (kosztem dużych ośrodków), który prowadzi do wzrostu ludności i podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich w większej odległości od miast (Boyle, Halfacre, 1998; Grzeszczak, 1996).

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. w literaturze rozwijany jest problem innego podejścia do badań wsi, w którym główny nacisk kładzie się na społeczne wyobrażenie środowiska życia. Proponowane rozwiązania odchodzą od definiowania wsi poprzez aspekt funkcjonalny, który zostaje zastąpiony przez ujęcie normatywne, co przekłada się na odwołanie się do społecznego wyobrażenia (przedstawienia) wsi oczami jej mieszkańców („social representations”). Badania te, szczególnie w Wielkiej Brytanii, przywołują stereotyp „rural idyll”, czyli pozytywnego wartościowania wsi jako środowiska przyjaznego, zdrowego i bliskiego człowiekowi (Halfacre, 1993, 1995). Wiejska sielanka jest wyrazem ludzkiej tęsknoty za harmonią wynikającą z kontaktu z naturą i bliskości społecznej. Ten rodzaj geograficznego ujęcia problemów wsi inspirowany jest pracami socjologów (Moscovici, 1984), antropologii kulturowej, ale jednocześnie nie stanowi kalki rozwiązań metodologicznych pokrewnych nauk i na nowo interpretuje geograficzne pojęcie krajobrazu wsi, a przede wszystkim lokalności.

K. Halfacre (1993, 1995) wskazuje dwa rodzaje definicji, które określają wieś z tego punktu widzenia. Pierwsza, wywodzi się z podejścia krytycznego realizmu i utożsamia wieś z lokalną strukturą społeczną („local level structure”). K. Hoggart (1990) dowodzi, że tylko z tego poziomu obserwacji jesteśmy w stanie odróżnić środowisko społeczne miasta od środowiska społecznego wsi. Lokalność jest pewnym byciem w miejscu i działaniami o charakterze lokalnym (miejscowym). Autor ten proponuje charakterystyczne dla ujęcia strukturalnego zamianę pojęcia opisującego dawne społeczności wiejskie w ujęciu „community” na pojęcie „locality” o większym stopniu uniwersalności i przyjmujące jako podstawę wiejskiej tożsamości lokalny zasięg społecznych oddziaływań i działań.

Drugi rodzaj definicji konstruowany jest na bazie koncepcji opracowanych przez psychologów społecznych w ramach metodologii poststrukturalistycznej. W tym ujęciu pojęcie wsi i wiejskości odnosi się do społecznego wyobrażenia, które identyfikowane może być na podstawie tego co ludzie myślą, mówią o sobie i w jaki sposób wyrażają swoje przywiązanie do przestrzeni, w której żyją (Halfacre, 1993). Wieś jest zatem pewnym mentalnym konstruktem, w którym zawarty jest zespół idei i wyobrażeń (Moscovici, 1984). Identyfikacja ze wsią jako pewnym miejscem wynika z codziennych czynności jako podstawy związku z najbliższym otoczeniem. Identyfikacja ta odwołuje się do pewnej wspólnotowości zamieszkania lub dziejów, tzn. wyobrażenie społeczne środowiska budowane jest na związku z określoną lokalną całością

(społeczną lub/i przestrzenną).

Przyjęcie takiego punktu widzenia sprawia, że wieś może przybierać różne formy wyobrażeniowe, zależnie nie tylko od charakteru lokalnej struktury społecznej, ale przede wszystkim pewnego kontekstu kulturowego, który dany jest jako akt kolektywnych doświadczeń wspólnot lokalnych, regionalnych czy narodowych (C l o k e, G o o d w i n, M i l b o u r n e, 1998). Część badaczy skłonna była nawet zamienić termin „rural” na „postrural”, co miało sugerować, że mamy do czynienia nie z jednym wyobrażeniem wsi, ale z ich wielością (M u r d o c h, P r a t t, 1993).

Podsumowując należy podkreślić, że kierunek ten zmierza do pewnej dematerializacji wsi, która ma polegać na przesunięciu badań na społeczny aspekt geograficznych badań wsi, co nie oznacza, że przestrzeń fizyczna pomijana jest w tych studiach. Istnieje ona nadal, ale jako część ludzkiego wyobrażenia o miejscu, w którym staje się jednym z elementów codziennego doświadczenia. Postproduktywizm stwarza możliwość czerpania ze środowiska wsi pozytywnych doświadczeń, spełnienia pragnień o „moim miejscu”, które łączą się z symboliką wsi jako miejsca zharmonizowanego i bezpiecznego, na co wpływ ma również społeczny stereotyp wsi wynikający z wyidealizowanej wizji jej społeczno-gospodarczego rozwoju (perspektywa brytyjska). Wydaje się również, że brytyjskie czy francuskie wyobrażenie „rural idyll” jest pewnym odreagowaniem i odpowiedzią na trudne w ocenie szybkie różnicowanie się etniczne, rasowe i klasowe dużych miast europejskich (procesy migracji). Idealizacja obrazu wsi i ucieczka w lokalność odpowiada pewnej tęsknocie za prostotą, czytelnością krajobrazu i środowiska społecznego wsi wobec złożoności procesów miejskich i homogenizacji niesionej przez globalizację i rozwój superstruktur, jak np. Unia Europejska.

4. Koncepcja „other rural”

Rozszerzanie pola zainteresowań geografii człowieka oraz różnicowanie się metodologiczne tej dyscypliny, a zwłaszcza jej „kulturowy zwrot” („cultural turn”) wpłynęło również na charakter studiów wiejskich. Zwrócono wówczas uwagę, że idylliczny obraz wsi kreowany przez media, zakorzeniony społecznie (o wybitnie konserwatywnym przekazie) to tylko jedno z możliwych wyobrażeń i perspektyw badań wsi (S i b l e y, 1995; C l o k e, L i t t l e, 1997). Zainteresowanie geografii wsi w koncepcji „other rural” kierowane jest na problem marginalizacji i wykluczenia społecznego oraz dotyka wielu kwestii, które przeczą jej sielankowej wizji jako miejsc o pozytywnym przekazie. Występują one przeciw generalizacji społeczności lokalnych i jednostronnej kreacji środowiska wsi związanego z klasą średnią oraz takimi cechami jak narodowość

(Anglik), rasa (biała) i płeć (mężczyzna). W takim duchu wypowiada się m.in. C. Philo (1992) twierdząc, że geografia wsi zapomniała o innych obrazach wsi, o wykluczonych i zmarginalizowanych, niedostosowanych do realiów współczesnego świata. Wieś, być może podobnie jak miasto, jest azylem dla poszukujących inności, nie widzących sensu życia w innych miejscach i społecznościach.

Geografia wsi w latach 80. i 90. XX w. przechodziła bardzo podobną drogę jak geografia miasta po publikacji prac m.in. D. Harvey'a (1973) czy R. Peeta (1978). Debata nad moralnością i sprawiedliwością społeczną w wiejskim środowisku przyniosła zainteresowanie wiejską bezdomnością, biedą, rolą kobiet, mniejszościami etnicznymi i seksualnymi, wiejskim dzieciństwem i dewiacjami (C l o k e, L i t t l e, 1997). Geografia wsi nie unika dyskusji o ideologii i jej wpływie na kreowanie obrazów wiejskości przez naukę, media i samych ludzi. Szeroka problematyka badawcza społecznej geografii wsi i studia wkraczające w głąb istoty procesów stwarza sytuację, w której geografowie włączają się w debatę o kierunkach i konsekwencjach procesów społecznych. Ten rodzaj aktywności badawczej geografii czyni z niej dyscyplinę, która sama nie zostaje zmarginalizowana w rodzinie nauk o człowieku i społeczeństwie.

Geografia wiejskich wykluczeń i marginalizacji kontestując główne kierunki wcześniejszych badań stała się jednym z nich, o niepodważalnej pozycji, a tym samym wytrąciła oręż z ręki tym, którzy negowali „geograficzność” takich studiów. „Inna” geografia wsi we współczesnych badaniach ma za zadanie pokazać zróżnicowanie miejsc i ludzi w nich osadzonych. Badania społecznych fenomenów mają również dać odpowiedź na pytania o ogólną kondycję społeczeństwa i opisać te makroprocesy, które odbijają się w codzienności.

5. Podsumowanie

Prezentacja wybranych koncepcji badawczych ukazuje różnorodność studiów wiejskich we współczesnych społecznych pracach geograficznych, zwłaszcza brytyjskich. Geografia wsi jak każda nauka społeczna zmienia się, podejmuje nowe wyzwania i w charakterystyczny sposób dokonuje ekspansji w głąb społecznej natury otaczających nas zjawisk, tak jak socjologia zwraca coraz większą uwagę na przestrzeń. Włączenie perspektywy kulturowej i renesans badań lokalnych przynosi odkrycie całego zróżnicowanego spektrum nowych tematów i wyjście poza specjalizację tak charakterystyczną dla geografii społeczno-ekonomicznej w Polsce, w tym również geografii wsi. Oryginalne podejścia i metody badań społeczności lokalnych prezentowane w literaturze anglosaskiej mogą stanowić refleksję na temat zastosowania ich w Polsce.

Zafascynowanie nowatorstwem podejść nie powinno się jednak przekładać na ich kopie. Tradycje rozwoju polskiej wsi, mity i stereotypy, jej różnorodność regionalno-kulturowa jest wystarczająco bogata by odkryć w nich wielość lokalnych obrazów (przedstawię).

LITERATURA

- Atkinson D., Jackson P., Sibley D., Washbourne N., 2005, *Cultural Geography. A critical dictionary of key concepts*, I. B. Tauris, London–New York.
- Boyle P., Halfacree K., 1998, *Migrations into rural areas. Theories and issues*, J. Wiley and Sons, Chichester.
- Bukraba-Rylska I., 2008, *Socjologia wsi polskiej*, PWN, Warszawa.
- Cloke P., 1977, *An index of rurality for England and Wales*, Regional Studies, No 11.
- Cloke P., 1983, *An introduction to rural settlement planning*, Methuen, London–New York.
- Cloke P., Goodwin M., Milbourne P., 1998, *Inside looking out; Outside looking in; Different experiences of cultural competence in rural lifestyles*, [w:] *Migrations into rural areas. Theories and issues*, J. Wiley and Sons, Chichester.
- Cloke P., Little J., 1997, *Contested countryside culture*, Routledge, London.
- Connell J., 1974, *The metropolitan village*, [w:] *Suburban growth*, Wiley, London.
- Dear M. J., Flusty S., 2002, *The spaces of postmodernity. Readings in human geography*, Blackwell, Oxford.
- Dobriner W. M., 1963, *Class in suburbia*, Greenwood Press, Westport.
- Gans H. J., 1962, *The urban villagers*, Free Press, New York.
- Golachowski S., 1966, *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*, [w:] *Problemy ewolucji układów osadniczych na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce*, MZPPAUiB, Materiały i Studia, seria IV, nr 5, PWN, Warszawa.
- Gorlach K., 2004, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, WNS, Warszawa.
- Grzeszczak J., 1996, *Tendencje kontrurbanizacyjne w krajach Europy Zachodniej*, Prace Geograficzne IGI PZ PAN, nr 167.
- Halfacree K., 1993, *Locality and social representation: space, discourse, and alternative definitions of the rural*, Journal of Rural Studies, No 9.
- Halfacree K., 1995, *Talking about rurality: social expressed by residents of six English parishes*, Journal of Rural Studies, No 11.
- Halfacree K., 2004, *Rethinking 'Rurality'*, [w:] *New form of urbanization. Beyond the urban-rural dichotomy*, Ashgate, Burlington.
- Harvey D., 1973, *Social justice and the city*, Edward Arnold, London.
- Hoggart K., 1990, *Let's do away with rural*, Journal of Rural Studies, No 6.
- Jędrzejczyk D., 2001, *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*, UW, Warszawa.

Jędrzejczyk D., 2004, *Geografia miasta jako nauka humanistyczna*, [w:] *Humanistyczne oblicze miasta*, red. D. Jędrzejczyk, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, UW, Warszawa.

Jędrzejczyk D., 2006, *Status ontologiczny człowieka we współczesnej myśli geograficznej*, [w:] *Podstawowe idee i koncepcje w geografii. Geografia a przemiany współczesnego świata*, red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, t. 2., WSG, Bydgoszcz.

Jones G. E., 1973, *Rural life*, Longman, London.

Kaczmarek J., 2005, *Podejście geobiograficzne w geografii społecznej. Zarys i podstawy metodyczne*, UŁ, Łódź.

Lewis G., Maund D. J., 1976, *The urbanisation of the countryside: a framework for analysis*, Geografiska Annaler, B, 58.

Lisowski A., 1990, *Wstęp do geografii społecznej*, UW, Warszawa.

Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, UW, Warszawa.

Maik W., 1993, *Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze*, [w:] *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*, red. W. Maik, UMK, Toruń.

Maik W., Stachowski J., 1995, *Preteoretyczne modele pojęciowe w geografii społecznej i ich rola w budowie teorii i wyjaśnianiu zjawisk społeczno-przestrzennych*, [w:] *Studia z geografii społecznej*, red. S. Liszewski, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica, nr 19, Łódź.

Mitchell G., 1951, *The relevance of group dynamics to rural planning problems*, Sociological Review, No 43.

Moscovici S., 1984, *The phenomenon of social representations*, [w:] *Social representations*, Cambridge University Press, Cambridge.

Murdoch J., Pratt A., 1993, *Rural studies: Modernism, postmodernism and "Post-rural"*, Journal of Rural Studies, No 9.

Pacione M., 1980, *Differential quality of life in metropolitan village*, Transactions of the Institute of British Geographers, No 5.

Pacione M., 1984, *Rural geography*, Harper and Row, London.

Pahl R., 1965, *Urbs in rure*, Geographical Paper, No 2, London School of Economics, London.

Pahl R., 1966, *The rural-urban continuum*, Sociologia Ruralis, No 6.

Peeet R., 1978, *Radical geography. Alternative viewpoints on contemporary social issues*, Methuen, London.

Philo C., 1992, *Neglected rural geographies: a review*, Journal of Rural Studies, No 8.

Rakowski W., 1980, *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji*, PWE, Warszawa.

Rembowska K., 2002, *Kultura w tradycji i współczesnych nurtach badań geograficznych*, UŁ, Łódź.

Sagan I., 2000, *Miasto. Scena konfliktów i współpracy. Rozwój miast w świetle koncepcji reżimu miejskiego*, UG, Gdańsk.

Sibley D., 1995, *Geographies of exclusion, society and difference in the West*, Routledge, London–New York.

Starosta P., 1995, *Poza metropolią. Wiejskie i malomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, UŁ, Łódź.

Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Sztompka P., 2005, *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków.

SELECTED CONCEPTS OF RURAL STUDIES IN THE CONTEMPORARY SOCIAL GEOGRAPHY

The article presents selected research concepts in the contemporary approaches of social geography of the countryside. The main objective is outlining the social research concepts as some alternative in consideration of dominating analysis of spatial structure in polish rural geography. In the first part of this study was defined the causes of the weak developing social approaches in the polish rural geography. In the next parts of this article the author presents three concepts in social geography of the countryside ('urbanized community', 'social representations', 'other rural'). In each case were identified sources of inspirations, research problems which concentrate attention of the researches in Anglo-Saxon circle.

Dr Marcin Wójcik
Zakład Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ